

אדריכלות בחיפה – בזכות ההמשכיות

לה-קורבוזיה הגדיר את הארכיטקטורה כמשחק יצירתי של העמדת מסות באור. ההגדרה הזאת מתאימה לזרם רחב של אדריכלות האונגרד מתחילת המאה. הפשטות הגאומטרית שלה-קורבוזיה הטיף לה קשרה בין התפיסה הרציונאליסטית לבין ההגיון ההנדסי. כך הרעיונות המודרניסטים פילסו את דרכם מחוגי האקדמיה אל אתרי הבניה במהירות רבה.

בתי הקוביה הראשונים של לה-קורבוזיה דוגמת (1922) MAISON CITROEN (1914) MAISON DON-INO וכמוכן (1929) VILLA SOVOYE הציגו פתרון פשוט וזול לסוגית המגורים ולבניה ההמונית שנדרשה בין שתי המלחמות. כדאי לציין שלה-קורבוזיה לא היה יחיד בעמדתו זו, למעשה קדמו לו אסכולות ארופאיות נוספות אשר יחד הניחו את הבסיס לתנועת המודרניזם. תנועת ה-WERKBUND- הגרמנית לדוגמה, חיפשה דרכים מעשיות לקרב את האומנות לתעשייה והבתים הפרטיים של שהרמן מוטציוס (MUTHEUSIUS) הציע היו בעיקר בתי קוביה כפריים שקבלו את השראתם מהורנאקולר הגרמני. ולטר גרופיוס, מיסד הבאוהוס, המשיך את דרכם של פיטר ברנס ומוטזיוס ואף חיזק את הקשר שבין האומנות לבין התעשייה. בה"ס לאומנויות בדאסו (DESSAU) אשר תכנן, וכן פרויקטים נוספים כמו שכונת המגורים בדסאו טורטן (DESSAU TORTEN) ב-1927 וכן וילה זלנדורף (VILLA ZELLEDORF 1928) ממחישים את הרוח המודרניסטית החדשה שהפכה במהירות לסגנון הבינלאומי.

בארץ, הרעיונות המודרניסטים הגיעו הנה עם האדריכלים הראשונים אשר באו ברובם מאירופה ונדרשו לבנות בארץ חסרת זהות אדריכלות מובהקת. התוית שדבקה באדריכלות המודרנית כאדריכלות יס-תיכונית עודדה את האדריכלים החדשים בארץ לישמה במלוא החדווה. היה כאן מפגש יוצא דופן בין צידוק אידיאולוגי לבין האפשרות לבנות במהירות ובזול. ואמנם האדריכלות הישראלית הראשונה שהחלה לצמוח על חולות תל-אביב או על רכסי הכרמל בחיפה הציגה מודרניזם טהור משוחרר מפשרות עם מסורת קיימת. בתל אביב אפשר להזכיר את בית המשוררת ראב שתוכנן על ידי זאב רכטר ב-1927, את בית דר' קרוסקל שתוכנן ע"י רכרד קאופמן ב-1930 וכן את בית כץ שתוכנן על ידי שמואל ברקאי ברמת גן בשנת 1937 ובחיפה את בית רוזנפלד שתוכנן על ידי ב.אוריאל וי. זוהר ב-1933, בית הזכוכית שתוכנן על ידי תאודור מנקס ב-1938 ואת בית זונברג שתוכנן על ידי קרקאור ב 1937. בתי כל הבתים האלו ודומיהם ניבנו והיו לחלק מהסגנון הבין לאומי מחד ומהסגנון המאוד לאומי של ישראל מאידך. בתי הקוביה האלה מעוררים עד היום סימפטיה ותחושה של מקומיות נכונה הרבה מעבר לכל מה שנבנה בשנות ה-60 וה-80.

בשנים האחרונות בית קוביה הפך שם גנאי לבית מגורים ולאדריכלות הישראלית (משנות ה-70 וה-80) בעקבות הביקורת הציבורית התעורר ויכוח ער בחוגי האדריכלים בארץ בשאלת השימוש בגאומטריה פשוטה בתכנון בתי מגורים. אף שלכל היה ברור שרק רצף של מסות פשוטות בעלות פרופורציות ועיצוב מתאימים יכול ליצור רחוב עירוני שקט, הויכוח תפס תאוצה במיוחד לאור מימוש פרויקט בנה ביתך אשר הציג לכאורה, אלטרנטיבה ל"מגורים המרובעים".

ב-1988 נערכה תערוכה על הכיוונים העכשוויים של הבית התל אביבי, תחת התחושה שיש "לשבור את הקוביה". חלק מהעבודות הציגו ג'סטות פוסט-מודרניות והרבה צבע ורוד. התערוכה שיקפה את התמורות שחלו בתכנון הבית התל אביבי בעידן הפוסט בנה ביתך ותמורות אלה הניכרות ברחובות העיר גם כיום. הרצון לשבור את הקוביה בכל מצב הותיר את הבנין שסוע ומרוסק ובעיקר, השקט הצורני שאפיין את רחובות העיר איבד את מקומו לטובת תזזית של מרפסות תלויות בהגזמה ועמודים הנישאים לגובה של שלוש קומות לעיתים ללא תפקיד קונסטרוקטיבי.

בעולם הרחב עוד מראשית הראקציה למודרניזם היה ברור שביקורת על המודרניזם איננה בהכרח שבירת הכללים האורבניסטים, ההיפך הוא הנכון. אמנם בנית העיר המודרניסטית עמד במרכז הויכוח ובהקשר הזה, היתה חזרה אל הקוביה ואל הגאומטריה הפשוטה ממש כפי שלה קורבוזיה הגדיר זאת כאדריכלות נכונה. לדוגמה נביא את הבית מספר VI של פיטר איזנמן (P.EISENMAN) מ-1977 או פרויקט WELFARE ISLAND של אוונגר (O.M.UNGERS) מ-1975 בארה"ב המחזקים טענה זו. באירופה רוב קריאר (ROB KRIER) תיכנן ב-1974 את בית דיקס (MAISON DICKES) בתוך קוביה מושלמת. אלברו ציזה (ALVARO SIZA) תכנן שורות בתי חצר בפורטו בפורטוגל.

אפשר לומר שבית הקוביה היה ונשאר אבן הבנין הטובה ביותר לבנית רחוב, שכונה וכמוכן עיר. בית קוביה איננו בהכרח קופסא חסרת פרופורציות, נטולת חן וקישוט. בית קוביה הוא נקודת מוצא גיאומטרית ממנה ניתן להגיע למורכבות צורנית, לעושר ארכיטקטוני ולמשמעות עירונית.

חיפה בהיותה מרוחקת מרוחות אופנתיות המנשבות בסיטי בתל אביב וממחויבות לאבן שבירושלים, יכולה לעכל באיטיות ובביקורתיות תהליכים ותפיסות אדריכליות. ואמנם אפשר לומר שבחיפה רעיונות חדשים נספגים באיטיות ותמורות סגנוניות מתקבלות הרבה אחרי שמומשו במקומות אחרים. כך קשה למצוא בחיפה בנייני מגורים ורודים והראשון שהולך להבנות בעיר תוכנן ע"י אדריכלים מתל אביב.

לחיפה יש מסורת מודרניסטית מוכחת, אדריכלות מאופקת וצנועה במידה רבה ממקומות אחרים. בית הקוביה עדיין משמש השראה ובמפגש עם הטופוגרפיה ההררית הוא מקבל ביטויים יחודיים ובעלי משמעות מיוחדת למקום. במונח בית הקוביה אינני מתכוון לשימוש אורתודוקסי של גאומטריה משוכללת בהכרח, אלא לשימוש בגאומטריה הראשונית כנקודת מוצא ליצירת מורכבות ארכיטקטונית וחיפוש משמעות ערכית על הזמן והמקום והזהות הנרקמת בהם.

כאן המקום להציג מספר בניינים אשר נבנו בעיר בעשור האחרון ואשר ממחישים את המפגש הפורה בין הגאומטריה הבניינית לבין הגאומטריה הטופוגרפית שבעיר.

* בשכונת דניה תוכנן בית דו משפחתי ע"י קאדר אדריכלים והוא דוגמא מעניינת למפגש בין הבניין לבין המדרון עליו הוא עומד. הבית הבנוי משתי קופסאות המונחות על מסד המלווה את המדרון. המתח הנוצר בין התנועה של המדרון לבין הריחוף של הבית יוצר ענין מיוחד בפתחו של ואדי הצופה אל הים. משחק החללים פתוחים והאטומים שבקופסאות יוצרים מורכבות משנית ומשלימים את הפרופורציות הראשוניות של הקופסאות.

* דוגמא נוספת להתייחסות לטופוגרפיה מספק בנין המדורג בשכונת כרמליה שתוכנן ע"י משרד מנספלד. כאן הבית המדורג עוקב אחר המדרון ונותן לו ביטוי בנייני בסדרת קוביות המונחות אחת על גבי רעותה. הקוביות נשפכות אל הואדי בפשטות סגנונית ובעיצוב מאופק ומחזקים את הדימוי הארכיטקטוני של בניית מדרון ההר.

* בנייני המעונות שבקרית הטכניון שתוכננו ע"י משרד ברוך-סלומון מחדשים את הקשר בין האדריכלות העכשווית לבין האדריכלות הישראלית הראשונה "האדריכלות הלבנה" משנות ה-30, אלא שכאן הבנין איננו לבן כלל אלא, בעל צבע חום אדמה אולי כדי להדגיש את הפרש הזמן הכרונולוגי בו הוא נבנה ואת הקשר עם האדמה אשר מתחת לצמרות העצים בו הוא נטוע. המרפסות הקטנות הצמודות לחזית הבנין מאזכרות את הקשר המיוחד "לאדריכלות הלבנה" של מעונות העובדים בתל אביב או אולי בנין הסגל בבה"ס הבאוהום הגרמני. גם כאן העבודה נעשית בטונים מינורים ומאופקים.

* בית המגורים שתוכנן ע"י רז אדריכלים ברח' קדרון וכן בית המגורים שתוכנן ע"י מושג אדריכלים בשכונת אחוזה הצפונית מתייחסים לבית הקוביה כפלטפורמה ליצירת ביטוי חדש למודרניזם הישראלי. בבית הראשון חזית הכניסה מאזכרת את חזית בית לובל (LOVELL HOUSE) של ריכרד נויטר (RICHARD NEUTRA) עם הקורות הלבנות המרחפות מעל לטופוגרפיה המידרונית, אלא שכאן הקוביה מודגשת ע"י העמדת גליל לצידה. המורכבות הצורנית יוצרת שפה חדשה, ביטוי מקומי מקורי. הבית השני הינו קופסא פשוטה בעלת פרופורציות טובות והשילוב הנוצר בין הקוביה המטויחת לבין הקוביה המצופה באבן, יוצר את הענין האדריכלי. יש כאן דיאלוג לא רק בין חומרים (טיח לבן ואבן) אלא דיון ערכי על קוי המתאר של זהות אדריכלית מקומית תוך הפגנת רצון להמשכיות סגנונית, המשכיות הלוקחת בחשבון מסורות בניה מקומיות קודמות.

* גל הבניה המאסיבי שעבר על הארץ בשנתיים האחרונות לא פקד את חיפה באופן משמעותי אף שהתפתחות העירונית הואצה במידת מה, וזאת נעשתה במסגרת תוכניות קיימות. ברמה העירונית ניתן להציג מספר רחובות או שכונות שצמחו מתוך תפיסות אדריכליות קיימות, לא מהפכות סגנוניות אלא המשך הגיוני של אורבניסטיקה קיימת תוך הדגשה וחזיון אלמנטים המקובלים היום.

דוגמה טובה לשכונה חדשה אשר צמחה בעשור האחרון מתוך תכנון מעמיק וישום קפדני היא שכונת רמת אלון שעל הבינוי אחראי משרד מנספלד. בשכונה זאת נעשה ניסיון להחיות את מבנן המגורים ולתת לו משמעות של יחידת מגורים אורבנית עם איכויות סביבתיות, חברתיות ונופיות.

ההנחיות שהיו בבסיס התכנית הכתיבו למתכנני הבנינים אדריכלות בעלת קוים גאומטרים פשוטים ויצרה מתווה לשכונה בעלת ענין.

מורפולוגי תוך שמירה על שקט צורני. בטיול בשכונה אפשר לחוש באחידות סגנונית אשר שמרה על הרעיון האורבני המקורי. השכונה הלבנה מורכבת ממשחק עשיר ונבון של קופסאות הנערמות בצורות מגוונות ואשר באור השמש יוצרים את התחושה של שייכות למקום ושל מחוה לנוף האורבני.

היום בעידן הפוסט מודרני ישנה תחיה של הפלוראליזם הסגנוני. מצד אחד קמות אופנות רדודות של אדריכלות פרא חולפת, אך מצד שני מתקיים דיון מתמשך על משמעות הסביבה הבנויה בהקשר לתרבות המקומית. התפיסה הרגיונאליסטית של פרמפטון (FRAMPTON) וקלאהון (CALQUHOUN) בודאי ראויה לתשומת לב המתכננים בארץ. תופעה זו מבקשת לחזק את המודרניזם הראשוני האונגרדי ולאפשר לו לתת ביטוי מקומי משתנה לפי התנאים הגאוגרפים והתרבותיים של החברות השונות. דהיינו, לא עוד סגנון בינלאומי אורתודוקסי, אלא אדריכלות הנמצאת בדיאלוג מתמיד עם הסביבה בה היא נבנית.

נדמה לי שזו גישה שראוי לנו לאמץ בדרך ליצירת זהות אדריכלית ישראלית באשר היא מאפשרת התפתחות, דינמיות ועם זאת שומרת על קשר המשכי עם הקיים.